

A könyvvel kapcsolatban azonban nem hagyhatom figyelmen kívül kritikai észrevételeimet, ezeket pontokba szedve foglalom össze:

1. Franciaország politikájának megértéséhez szükséges a francia geopolitikai gondolkodás megértése. Az, hogy a francia diplomácia hogyan és miképpen értékeli egy-egy országot, nem választható el a nemzetközi kontextusától, és e mögött minden esetben a francia geopolitikai gondolkodás található. E tekintetben a szereplők, döntéshozók nem egységesek, a politikájukat alapvetően meghatározzák a személyes tényezők. Ez jól kimutatható például Szovjetunió megítélésben meglévő eltérésben a de Gaulle-i és a pompidou-i időszakban. A könyv ugyan jól szakaszolja a francia politikát és a De Gaulle utáni időszakot helyén kezeli, de a kitekintésben nem foglalkozik azzal a ténnyel, hogy a szakasz 2007-ben lényegében lezárult.

2. A bevezető tanulmányban túlzottan támaszkodik a magyar nagykövetség jelentéseire (főképpen a hetvenes-nyolcvanas évek időszakában), ami önmagában nem probléma, de így valójában a francia diplomácia magyar szempontú értelmezését olvashatjuk. Forrás és szakirodalom bőven rendelkezésre áll ezen időszak összetettebb elemzéséhez.

3. A levéltári forrásokra való hivatkozás tekintetében komoly anomáliák tapasztalhatók. A szerző nem következetesen alkalmazza a források jelzeteit a hatvanas-hetvenes évek első felére vonatkozóan. Érdeemes lett volna ezek pontosítása érdekében egy hetet Párizsban eltölteni, mert így a kötetben a jelzetek a forrásoknál a régi rendszer szerint, míg a bevezető tanulmányban egyesek szerepelnek, (pl. 68. oldalon a 19. számon a régi jelzet, a 73. oldalon a 212. számon új jelzet szerepel). Az pedig minden valószínűséggel egyszerű figyelmetlenség, hogy a 78. oldalon a 212. számú lábjegyzetnél nem szerepel a karton száma, mint ahogy az is, hogy a szerző a „Budapesti felhívás” idejét 1968 márciusára teszi 1969 helyett (89. oldal).

4. A szerző igyekszik korrekten hivatkozni a témával foglalkozó és részére forrásokat átadó, fordító kutatótársakra, így minden valószínűség szerint az is egyszerű figyelmetlenség, hogy a recenzens által 2008-ban megjelent forráskiadványban már megjelent forrásokra egyszer hivatkozik (pl. 53. számú dokumentum, 422. oldal), egyszer meg nem (pl. 48. számú dokumentum 386. oldal).

Meglátásom szerint ezeket a hiányosságokat egy szakmai lektor könnyen észrevette volna, így a recenzens is nyugodtabb lehetne. Mindent összevetve azonban egy jól és korrekt nyelvezettel megírt munkát olvashatunk, amely hiányosságai ellenére is összegzi az eddigi ismereteinket, de egyben arra készíti a témával foglalkozó kutatót, hogy a részleteket tovább elemezze egyre inkább megismerje a téma és a korszak minden összefüggését. Fontosnak tartom, hogy a magyar diplomácia történetére vonatkozóan forráskiadványok jelenjenek meg, ezt azonban jó lenne a nyugati példákat követve tervszerűen, évről évre haladva végezni, így elkerülhetnénk azokat a csapdákat, amelyek egy-egy nagyobb korszak elemzése során jelentkeznek. Érdeemes és szükséges tehát diplomáciatörténettel foglalkozni, de ehhez a módszertani-elméleti megalapozottság elkerülhetetlen előfeltétel.

Garadnai Zoltán

„TÖRVÉNYES” MEGSZÁLLÁS

Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között.

Szerk. és bev. L. Balogh Béni

Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2015. oldalszám

„A fasiszta hordák és nyilas segítők szörnyű vandalizmussal, tehetetlen dühvel pusztították, felégették, kirabolták Budapestet. [...] De végül a Szovjet Hadsereg csapatai 1945. február 13-án teljesen felszabadították fővárosunkat a fasiszta rémuralom alól, és visszaadták népünknek Budapestet. A magyar nép soha el nem múló hálával és szeretettel gondol a hős szovjet katonákra, akik, ha kellett életük feláldozásával is, nemcsak hogy megszabadították népünket a német fasiszták és nyilasok uralma alól, de egyben levették kezünkről az évszázados elnyomás bilincseit és szétzúzták a népelynomó nagybirtokosok és nagytőkések államhatalmát.” Az először 1951-ben, majd később még többször is kiadott új magyar történeti összefoglalás értékelté így a II. világháború magyarországi befejeződését, s ennek részeként a szovjet csapatok történelemformáló szerepét, valamint a magyar társadalom viszonyát hozzájuk. (Köpeczi Béla szerk.: *A magyar nép története*. Budapest, 1951, Művelt Nép Kiadó, 491–492.)

Ez a történelmi valóság összetettségét ilyen végtelenen leegyszerűsítő, s a szovjet Vörös Hadsereg szerepét glorifikáló propagandisztikus szemlélet évtizedeken át jellemezte a magyar történetírás, történelem oktatás és állami emlékezetpolitika horizontját. Az először 1964-ben megjelent új magyar történelmi összefoglalás, a Molnár Erik által szerkesztett két kötetes *Magyarország története* vonatkozó fejezeteiben a szovjet hadsereg még mindig, mint makulátlan felszabadító jelent meg, amely „új korszakot nyitott hazánk történetében”, és a magyar népek „megadta mindazt a segítséget, amit egy harcba álló hadsereg adhatott”. (Molnár Erik főszerk.: *Magyarország története*. II. köt. Budapest, 1964, Gondolat Kiadó, 479., 484.) Azok a munkák, amelyek megpróbáltak a valósághoz közelebb képet nyújtani, és valahogy átcúsztak a cenzúra hálóján, különféle retorziókban részesültek. Ez történt például a Karsai Elek és Somlyai Magda által szerkesztett, *Sorsforduló* című, 1970-ben megjelent két kötetes forrásgyűjteménnyel, amelynek dokumentumaiban a szovjet katonák erőszakoskodásairól és a lakosság gyűjtőtáborokba hurcolásáról is szó esett. Az ezzel kapcsolatos pártvizsgálat megállapította, hogy „a kötet megengedhetetlen, torz képet ad a felszabadulásról”. A szerkesztőket ezért pártfegyelmi büntetésben részesítették, a könyv terjesztését pedig leállították, a közönyvtárakból visszavonták, s a rendszerváltásig csak az ún. tudományos könyvtárak zárolt részlegeiben lehetett hozzájutni azoknak, akik erre külön engedélyt kaptak. (Ungváry Krisztián szerk.: *A második világháború*. Budapest, 2005, Osiris Kiadó, 779–781.)

Az első olyan történelmi összefoglalás, amely negligálta az addigi üdvtörténetek propagandisztikus toposzait, a Balogh Sándor által szerkesztett, 1985-ben megjelent *Magyarország a XX. században* című kötet volt. Balogh, aki a vonatkozó részeket is írta, igyekezett távolságtartóan és tárgyilagos hangvételben fogalmazni, s került a túláradó dicsőítést. Bár a szovjet hadsereghez köthető negatívumok közül egyet sem említett, azt jelezte, hogy kezdetben nem mindenki értette meg, hogy „a szovjet hadsereg megjelenésével és jelenlétével a felszabadulás és a béke köszöntött Magyarországra”. „Nem kevesekben, különösen kezdetben, szinte ugyanannyi félelem és rettegés élt [...] a szovjet hadsereg katonáival is, mint annak előtte a német megszállókkal.” Az emberekben „csak fokozatosan ébredt fel a jövő iránti bizalom” – írta. (Balogh Sándor szerk.: *Magyarország a XX. században*. Budapest, 1985, Kossuth Kiadó, 253.)

A rendszerváltás során és azt követően gátszakadás szerűen törtek fel az emberekből a közel félévszázadon át kötelező történetpolitikai kánonnal ellentétes, és ezért addig elfojtott egyéni emlékek. Szinte minden település lakóit érték olyan atrocitások, amelyek negatív színben tüntették fel a „felszabadítókat”. Idővel pedig kezdtek megjelenni azok a történelmi munkák is, amelyek a szovjet hadsereg szerepével kapcsolatos új kánon építőkövei lettek. Ezek sorában az egyik elsőt az ELTE vezető oktatói — Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő és Izsák Lajos — szerkesztették. Az először 1995-ben megjelent egyetemi tankönyvben Izsák Lajos tollából többek között már arról is olvashatunk, hogy „A megszállás súlyos atrocitásokkal járt. Erőszakoskodások, rablások történtek, a hadijog figyelmen kívül hagyásával mintegy 170–180 ezer civilt hurcoltak el a Szovjetunióba kényszermunkára, több tízezer német anyanyelvű lakost deportáltak.” (Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos szerk.: *Magyarország története 1918–1990*. Budapest [1995], Korona Kiadó, 175.) Az elmúlt 15–20 évben számos olyan forrásgyűjtemény, monográfia és tanulmány látott napvilágot, amely ezeknek az atrocitásoknak egy-egy aspektusát vizsgálta országos vagy regionális szinten. A Magyar Nemzeti Levéltár közel 600 oldalas dokumentumkötete, amely ez év tavaszán, tehát éppen 70 évvel az események után jelent meg, ebbe a sorba tartozik, ezeknek a köteteknek a számát gyarapítja.

A munka a hazai levéltáros szakma széleskörű összefogásának az eredményeként jött létre. Kezdeményezője Mikó Zsuzsa, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója, résztvevői pedig az Országos Levéltár és 20 megyei levéltár mintegy kéttucatnyi munkatársa volt. Rajtuk kívül támogatták az anyaggyűjtést az esztergomi Prímási Levéltár, a Hadtörténelmi Levéltár, az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi levéltára, a Politikatörténelmi Intézet, valamint a Budapest Főváros Levéltára dolgozói is. A munkálatokat L. Balogh Béni, az Országos Levéltár főlevéltárosa fogta össze. A dokumentumok szelektálása és kötetbe rendezése ugyancsak az ő feladata volt.

A 225 eddig közöletlen dokumentumot hét tematikus fejezetbe rendezve kapjuk. Az első két fejezet tárgya a szovjet csapatok megjelenése, első intézkedéseik és tevékenységük, valamint kapcsolattartásuk a magyar hatóságokkal. A harmadik fejezet a lakossággal való kapcsolatokra, ezen belül a különböző típusú és formájú atrocitásokra — nők elleni erőszak, rablás, gyilkosság, malenkij robot, stb. — fókuszál. Ez a kötet legterjedelmesebb fejezete, a 225 dokumentumból összesen 99 tartozik ebbe. Ezután a szovjet hadsereg gazdasági jellegű „károkozásával”, minde-

nekelőtt Az önkényes és a parancsra történő rekvirálásokkal kapcsolatos dokumentumok következnek. A kötetet egy rövid, mindössze 5 dokumentumból álló ötödik fejezet zárja, amely a szovjet katonák mindennapjaival — szórakozási szokásaikkal, ünnepeikkel, stb. — foglalkozik. A dokumentumok jelentős része természetesen több mindenről szól, így akár másik fejezetbe is besorolható lenne. A közöttük való eligazodást nagyban segíti a kötethez tartozó személynévmutató, helységnévmutató és tárgymutató. Ezek és a tartalomjegyzék segítségével minden felhasználó gyorsan megtalálhatja az őt érdeklő információt.

A dokumentumok túlnyomó része 1944–1946-ban keletkezett. Kibocsátójuk általában valamelyik magyar közigazgatási szerv — kormány, megye, község, nemzeti bizottság, körjegyzőség, bírósági szervezet — vagy panasszal élő magán személy, ritkábban a különböző szintű szovjet parancsnokságok. Néhány irat 1947-ben, egy pedig 1957-ben keletkezett. A zömmel korabeli és nagyrészt hivatalos iratok mellett szerepel egy 1995-ös visszaemlékezés is, amely Székesfehérvár ostromát mutatja be – alulnézetből. A dokumentumok értelmezését közel ezer tételes jegyzetapparátus segíti. A szerkesztő ezekben a lábjegyzetekben javította a nyilvánvaló tévedéseket és elírásokat, megadta az ismeretlenebb idegen szavak magyar jelentését, sőt helyenként kiegészítő megjegyzéseket tett a közölt források egy-egy megállapításához. Úgy járt tehát el, ahogy az ilyen típusú munkák esetében a szerkesztők el szoktak járni.

Az összkép, amely a közölt dokumentumokból feltárul, egyértelműen a rendszerváltás óta kialakult negatív képet erősíti, s nem az 1980-as évek előtti apologetikát. A szovjet katonák közül sokan — függetlenül attól, hogy egészében felszabadítóknak vagy megszállóknak esetleg mindkettőnek tekintjük-e őket — a magyar polgári lakossággal szemben igen sok esetben nem egy reguláris fegyveres erő tagjaitól elvárható módon, hanem zabolátlan és erőszakos ösztönlények módjára viselkedtek. Erről nemcsak a magyar szervek beadványai, valamint a sértettek és/vagy a sértettek rokonainak panaszos levelei tanúskodnak. Hanem egyes kommunista vezetőknek, például Vas Zoltánnak, valamint egyszerű baloldali beállítottságú embereknek — korábban a Horthy-rendszer üldözöttei — korabeli véleményei is. Az ilyen típusú dokumentumok közül legmegrendítőbb annak a budapesti „öreg szocialistának” Vorosilovhoz intézett 1945. szeptember 12-ei levele, akit a nyilasok börtönbe zártak, akinek fiát partizánként kivégezték, és akinek „54 tagú rokonságából 48-at öltek meg a bitang fenevadak”. „Mikor az első orosz katonát megláttam — írta a számára kétségkívül és érthetően meg- és felszabadulást is hozó napokról —, sírtam, mint egy gyerek és a kezét, ruháját csókoltam. [...] Mert nemcsak megmentették az életemet és feleségem és két fiam életét. Ennél többet tettek. Utolsóbb voltam az utolsó állatnál is, és az orosz katonára tett megint emberré. [...] És ha most panaszkodom, nem azért panaszkodom, mert bántottak. Mert engem nem bántottak. [...] De úgy fáj nekem, mikor olyan sokszor hallom, hogy az oroszokat szidják. Legyünk tárgyilagosak. Ne dugjuk a fejünket a homokba, mint a struccmadár. Nézzünk szembe a tényekkel. Való, hogy Pesten este fél 10 után nem lehet az utcára menni, mert 99% a valószínűség, hogy az embert az oroszok kirabolják. Való igaz, hogy nincs éjszaka, hogy az oroszok ne kövessenek el 6–8 gyilkosságot. És ezért szidják mindenfelé az oroszokat. Kulturálatlan, rabló betörő bandának stb. Azt mondják, hogy sok-sok millió rubellel sem lehetne olyan szovjetellenes propagandát kifejteni, mint amilyen szovjetellenes hangulatot teremtenek ezek a rablások és gyilkosságok.” (346–347.)

Míg az erőszakos cselekedetek — így például a nők százezres nagyságrendben előforduló megerősszakolása és az élelmiszer-, valamint italrekvirálások — nagyrészt a szovjet katonák egyéni akciói voltak, a polgári lakosság — köztük mindenekelőtt a német nemzetiségűek — elhurcolása málenkij robotra, a szovjet katonai és polgári hatóságok parancsára történt. Ezek pontos számát nem ismerjük. A becslések 50 ezertől 150–200 ezerig terjednek. Jogszerűtlen, de szervezett rablásnak tekinthető a jóvátételi listán nem szereplő gyárak leszerelése és Szovjetunióba szállítása is. Ezek közé tartozott a Tungsram, amelynek berendezései mintegy 700 vagonra töltöttek meg. A szovjet hadsereg és hatóságok jó hírét nyilvánvalóan ezek az intézkedések sem növelték.

A dokumentumanyag értelmezését a szerkesztő 40 oldalas bevezető tanulmánya könnyíti meg. Ennek első, rövidebb részében képet kapunk a II. világháború kirobbanásának körülményeiről, és ezen belül Sztálin, valamint a szovjet vezetés háborús elképzeléseiről. A téma kutatóit régóta megosztó kérdésben, hogy tudniillik Sztálinnak voltak-e támadó céljai, L. Balogh nem foglal egyértelműen állást. Kolontári Attilára és másokra támaszkodva mindössze annyit jelent ki, hogy ha volt is támadó szovjet szándék, azt bizonyosan „nem 1941-re tervezték, mint ahogy a várható német agresszió bekövetkeztét is leghamarabb 1942-re valószínűsítették”. (15.) A másik vitakérdésben, amely Sztálin magyarországi terveire vonatkozik, határozottabban foglal állást. A külön-

böző álláspontok ismertetése után — nézetünk szerint helyesen — azt valószínűsíti, hogy „Sztálin végső célja — ha erre Magyarország esetében nem is voltak kész tervei — minden bizonnyal már kezdetől fogva a Vörös Hadsereg által megszállt európai országok (igaz, egymástól eltérő ütemű) szovjetizálása volt”. (26.)

A bevezető tanulmány harmadik, legterjedelmesebb részében a szűkebben vett témájára vonatkozó kutatásokat és álláspontokat tekinti át a szerző-szerkesztő Andics Erzsébet, Bibó István és Szekfű Gyula 1945–46-os írásaitól egészen a legutóbbi években megjelent munkáikig. Ebből jól kirajzolódik az elmúlt 70 év magyar historiográfiájának azon íve, amelyet ismertetésünk elején magunk is felvillantottunk. Ehhez képest viszonylag rövid az utolsó két fejezet, melyek a kötetben közölt dokumentumok értelmezését nyújtják. A szovjet hadsereg háborús győzelmét és magyarországi tartózkodását „törvényes megszállásnak” nevezi. Hozzáteszi azonban, hogy „A magyar társadalom igen jelentős része egyénileg — teljes joggal — felszabadulásként élte meg a szovjet csapatok bevonulását”. (46.) Nem kapunk azonban magyarázatot arra, hogy a címben miért s itt, a bevezető tanulmányban miért nem kerül idézőjelbe a „törvényes” jelző. Ezt követően szívesen olvastunk volna néhány általánosító megjegyzést, illetve összegző adatot a szovjet hadsereg magyarországi harcairól, illetve ténykedéséről is. A tipikusnak tartott egyedi esetekre történő utalások ugyanis sohasem teszik feleslegessé az ilyenfajta, mégoly bizonytalan összegző megállapításokat.

A szakszerűem összeállított és minden szempontból reprezentatívnak tűnő dokumentumkötet értékét és használhatóságát növeli, hogy a tartalomjegyzéket és a bevezető tanulmány rövidített változatát angol nyelven is tartalmazza. Ez jelentősen megkönnyíti a téma iránt érdeklődő, de magyarul nem tudó külföldi kutatók dolgát.

Romsics Ignác.

Szakály Sándor

A 2. VKF. OSZTÁLY

Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945
Magyar Napló – Veritas Történetkutató Intézet, Budapest, 2015. 271. o.

A címben jelzett munka nem csupán azért érdemel figyelmet, mert Szakály Sándor az elmúlt években ismét heves viták tűzébe került ún. Horthy-korszak hadtörténetének alapos ismerője, hanem mert annak szemügyre vétele történetírásunk állapotáról is sokat elmond.

Címével ellentétben a munka — magának a szerzőnek a szavai szerint is — nem a Vkf 2. osztály története. (A *története* szó betű szerint ugyan nincsen benne, ám értelemszerűen mégis benne van. Nélküle a címnek nincs értelme.) Azt sem mondanám, hogy az alcím adná vissza pontosan a kötet tartalmát. (Ennek az észrevételnek az értelme majd a későbbiekből derül ki.) Ám tény, hogy Szakály Sándor az idők során készített három tanulmányt. Időrendben haladva először az 1917-ben született Perjés Géza 75. születésnapjára tervezett kötetbe megírta az *Akik a magyar katonai hírszerzést és kémelhárítást irányították (1919–1945)* című dolgozatát. A kötet — ilyen a hazai élet — még megközelítőleg sem jelent meg a tervezett időpontban. (A kötetet R. Várkonyi Ágnes szerkesztette, abban való közreműködésre magam is felkérést kaptam, s írást elkészítettem. Ám a Für Lajos — akkoron honvédelmi miniszter — adta díszvacsorán a kötet helyett csupán annak makettjét sikerült átadni az ünnepeltnek.) Abból végül valóban *emlékkönyv* lett. Évtizednél is több késéssel, a hajdan ünnepelt 2003-ban bekövetkezett halála után látott napvilágot – 2005-ös impresszummal.

2003-ban az MTA volt elnöke (egyébként Perjés Géza indulatos vitapartner), Kosáry Domokos 90. születésnapjára késedelem nélkül kiadott gyűjteményes kötetben jelent meg az időrendben másodikként készült, *A magyar katonai attaséi szolgálat személyi összetétele és állomáshelyei 1919–1945* című tanulmány.

Helyes szerkesztéssel a most kezükben lévő kötet első tanulmánya az időrendben utoljára megszületett (első ízben 2008-ban publikált) *Az önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás*